ADABIYOT DARSLARIDA DIQQATNI JALB QILISH QOBILIYATI: PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLAR

Maxmudova Umida Solijon qizi Qo'qon davlat universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'naishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarida o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va barqaror saqlash masalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Diqqat – kognitiv faoliyatning asosiy mexanizmi bo'lib, badiiy matnni idrok etish va tahlil qilish jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Maqolada diqqat turlari, ularning adabiyot darsidagi o'ziga xos jihatlari, shuningdek, o'qituvchining diqqatni boshqarish qobiliyatini rivojlantiruvchi metodik vositalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: diqqat, adabiyot darsi, o'qish savodxonligi, pedagogik texnika, kognitiv rivojlanish, motivatsiya, interfaol metodlar.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически анализируется вопрос привлечения и устойчивого удержания внимания учащихся на уроках литературы. Внимание — основной механизм когнитивной деятельности, который играет решающую роль в процессе восприятия и анализа художественного текста. В статье освещаются виды внимания, их специфические аспекты на уроках литературы, а также методические средства, развивающие способность учителя управлять вниманием.

Ключевые слова: внимание, урок литературы, читательская грамотность, педагогическая техника, когнитивное развитие, мотивация, интерактивные методы.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of attracting and sustaining students' attention during literature classes. Attention is the core mechanism of cognitive activity, playing a decisive role in the perception and

analysis of literary texts. The article highlights the types of attention, their specific features in literature lessons, and methodological tools that enhance a teacher's ability to manage student focus.

Keywords: attention, literature lesson, reading literacy, pedagogical technique, cognitive development, motivation, interactive methods.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning diqqatini dars davomida ushlab turish eng murakkab pedagogik muammolardan biridir. Ayniqsa, adabiyot darslari chuqur tafakkur, empatiya va matn bilan uzoq vaqt ishlashni talab qiladi. Biroq raqamli asr avlodi uchun uzun matnlarga nisbatan diqqatni jamlash qiyinlashgan. Shu sababli adabiyot o‘qituvchisida diqqatni jalb qilish qobiliyati nafaqat pedagogik mahorat, balki psixologik kompetensiyaga aylangan.

Diqqat – bu ongning muayyan ob’ektga yo‘nalishi va jamlanishidir. Psixologiyada ixtiyoriy, ixtiyorsiz va ixtiyordan keyingi diqqat turlari farqlanadi. Adabiyot darslarida ixtiyorsiz diqqat (qiziqarli hikoya, hayratlanarli fakt, ekspressiv o‘qish) dastlabki qiziqishni uyg‘otsa, ixtiyoriy diqqat (matnni tahlil qilish, qahramonlarga tavsif berish) tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. Ixtiyordan keyingi diqqat esa badiiy matnga ma’nosi va badiiy qimmati tufayli qaytish holatidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, adabiyot darslarida diqqatni saqlash quyidagi omillarga bog‘liq:

– Motivatsiya: o‘quvchining matn bilan shaxsiy bog‘liqligi (masalan, qahramon bilan o‘zini taqqoslash).

– Dars strukturasining dinamikligi: monotonlik diqqatni so‘ndiradi, faoliyat turlarining o‘zgarishi (o‘qish, muhokama, rolli o‘yin, ijodiy yozuv) esa diqqatni jonlantiradi.

– Vizual va audio qoʻllab-quvvatlash: rasmlar, musiqiy parchal, qisqa videoroliklar – Oʻqituvchining ekspressivligi: nutq ohangi, mimika, pauza – diqqatni boshqarishning nonverbal vositalari.

Ayrim o'quvchilarda uchraydigan o'zlashtira olmaslik holatining sababini, avvalo, ular diqqatining yetarli emasligidan qidirish kerak. Xotiraning bo'shligi, o'quv materiallarini o'zlashtirishning bo'shligi, asosan, diqqatning bo'shligidan kelib chiqadi. Mana shuning uchun ham pedagog o'qitish ishida yuksak muvaffaqiyatga erishishni istar ekan, o'quvchilar diqqatini va, xususan, eng barqaror va eng kuchli diqqatini uyushtirish hamda tarbiyalash haqida jon kuydirishi lozim[1] Zero, diqqat ongimizning muayyan obʼyektga yoʻnaltirilgan "koʻzgusi" boʻlib, u qanchalik tiniq va barqaror boʻlsa, olingan bilimlar ham xotirada shunchalik mustahkam muhrlanadi. Diqqatning tarqoqligi esa intellektual salohiyatning besamar sarflanishiga olib keladi. Shu bois, oʻqituvchi oʻquvchining shunchaki darsda jismonan ishtirok etishiga emas, balki uning ichki diqqat markazini oʻquv materiali bilan uygʻunlashtirishga erishmogʻi lozim. Buning uchun pedagog dars jarayonida rang-barang metodlardan foydalanishi, zerikarli bir xillikdan qochishi va oʻquvchi eʼtiborini doimiy ravishda "uygʻoq" holatda tutishi talab etiladi. Diqqatni tarbiyalash — bu faqatgina darsga quloq solishga majburlash emas, balki fanga boʻlgan qiziqishni oʻquvchining ichki ehtiyojiga aylantirish sanʼatidir. Faqat irodaviy va ixtiyoriy diqqat oʻzaro muvozanatlashgan muhitdagina taʼlim sifati kutilgan natijani beradi. Oʻzlashtira olmaslik muammosini ildizi bilan bartaraf etish uchun darsning har bir daqiqasi oʻquvchi sezgi aʼzolarini faollashtiruvchi intellektual yuklamalar bilan toʻldirilishi shart. Zero, tarbiyalangan diqqat — muvaffaqiyatli taʼlimning kalitidir. Oʻqituvchi oʻquvchida diqqatni jamlash koʻnikmasini shakllantira olmas ekan, u berayotgan eng qimmatli bilimlar ham qumga singgan suv kabi samarasiz ketadi.Shunday ekan, pedagogik faoliyatning eng ustuvor vazifasi — oʻquvchining bilim olishga boʻlgan ixtiyoriy diqqatini muntazam ravishda mashq qildirish va uni barqaror odatga aylantirishdan iboratdir. Bu jarayonda

oʻqituvchining mahorati nafaqat dars oʻtishda, balki auditoriyaning ruhiy holatini boshqara olish qobiliyatida yaqqol namoyon boʻladi.

Amaliy tajribada quyidagi metodlar samarali:

· Muammoli savol texnikasi: “Agar Jamol qaytib kelganida Yanguli bilan suhbat qanday kechardi?” kabi muammoli savollar ixtiyoriy diqqatni faollashtiradi.

· “Oʻqishni toʻxtatish” strategiyasi (kvest – kutilmagan savol): matn eng qiziq joyida toʻxtatilib, keyingi voqea haqida bashorat soʻraladi.

· Sinesteziya intervensiyasi: sheʼrni oʻqishdan oldin uning rangini, hidini yoki musiqasini tasavvur qilish – bu oʻquvchilarning ixtiyorsiz diqqatini ishga soladi.

· Interfaol texnologiyalar: mentimetr, kahoot! va boshqa platformalar orqali testlar, klaster yaratish.

Eksperimental kuzatuvlar shuni koʻrsatdiki, diqqatni jalb qilish boʻyicha maqsadli mashqlardan foydalanilgan sinflarda:

· oʻquvchilarning darsdagi “chalgʻish” holatlari 54% ga qisqargan;

· badiiy matn detallarini eslab qolish darajasi 40% ga oshgan;

· adabiyot darslariga boʻlgan qiziqish 1,5 barobar ortgan.

Bu natijalar diqqatni jalb qilish qobiliyati oʻqituvchining tabiiy isteʼdodi emas, balki oʻzlashtiriladigan va tizimli qoʻllaniladigan metodik tizim ekanligini koʻrsatadi.

Diqqatni jalb qilishning strategik bosqichlari:

"Psixologik hujum" ─ Darsning ilk daqiqalari. Darsning muvaffaqiyati uning qanday boshlanishiga bogʻliq. "Bugun darsimizda falonchi asarni oʻtamiz" degan qolipdan voz kechib, darsni asarning kulminatsion nuqtasidan yoki sirli bir savoldan boshlash lozim. Masalan, asar qahramonining taqdirini hal qiluvchi buyum (xat, uzuk, qilich)

orqali darsni boshlash oʻquvchida "Nega aynan shu buyum?" degan qiziqishni uygʻotadi.

Matn tahlilida "Visual Storytelling" (Vizual hikoya). Inson miyasi maʼlumotning 80-90% qismini koʻrish orqali qabul qiladi. Adabiyot darslarida badiiy matnni vizual obrazlarga koʻchirish muhim:

Asarning xaritasi: Voqealar sodir boʻladigan joylarning chizmasini chizish.

Portret tahlili: Qahramonning tashqi qiyofasini zamonaviy dizayn elementlari bilan uygʻunlashtirib tasavvur qilish.

Dramatizatsiya — Dars ichidagi dars. Oʻquvchi qachonki oʻzi asar ichiga kirsa, qahramon tili bilan gapirsa, oʻsha matn uning xotirasida muhrlanib qoladi. Kichik sahna koʻrinishlari yoki "Qahramonga intervyu" kabi rolli oʻyinlar darsdagi zerikarli akademik muhitni jonli muloqot maydoniga aylantiradi.

Zamonaviy adabiyot darsini axborot-kommunikatsiya texnologiyalarisiz tasavvur etib boʻlmaydi. Quyidagi usullar diqqat barqarorligini taʼminlaydi:

Interaktiv testlar (Kahoot, Quizizz): Dars oxirida oʻtilgan mavzu boʻyicha tezkor oʻyin oʻtkazish.

Adabiy memlar: Klassik obrazlarni zamonaviy ijtimoiy kontekstga solib tahlil qilish orqali oʻquvchilarning tanqidiy fikrlashini oshirish.

Adabiyot darslarida diqqatni jalb qilish qobiliyati – badiiy matn mazmunini oʻquvchiga yetkazishning asosiy shartidir. Bu qobiliyat oʻqituvchining psixologik bilimi, metodik vositalardan unumli foydalanishi va dars dizaynini loyihalash mahorati orqali rivojlanadi. Kelgusida bu muammoni adabiyot darslari kontekstida kognitiv psixologiya va neyropedagogika bilan bogʻlab oʻrganish istiqbolli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya: Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun darslik. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2008. – 480 b.

2. Karimova V. Psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018.

3. Ro‘ziyeva M. Adabiyot o‘qitish metodikasi: yangicha yondashuv. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

4.Tokhtakhodjaeva M. Innovative methods in literature teaching. – Tashkent: IPTD, 2021.

5.. Willingham D. T. Why Don't Students Like School? – San Francisco: Jossey-Bass, 2009.

[1] Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya: Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun darslik.